

Pomogáts Béla

Két centenárium

Száz esztendeje született Sötér István és Rónay György: az első 1913. április 1-jén, a második október 8-án. Mindkét íróhoz, túl azon, hogy igen nagyra becsültem életművet, személyes kapcsolat fűzött: Sötér István két évtizeden át volt igazgatóm a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében, Rónay György pedig a Vigilia főszerkesztőjeként kapott különleges szerepet életemben, hiszen ez a folyóirat igen nehéz időkben: az ötvenes és hatvanas években képviselte és szólaltatta meg nem csak a kereszténység igazságait, de az egyetemes humánus szellemét is. Különben Sötér István tanított a budapesti bölcsészkaron, s előadásai, amelyeket a Világos utáni magyar irodalom nagy egyéniségeiről, például Arany Jánosról, Kemény Zsigmondról és Jókai Mórról tartott, valóságos felüdülést hoztak az akkori idők (az ötvenes évek közepéről van szó) sivár, vulgármarxizmussal átitatott egyetemi kurzusai után (ezeknek az előadásoknak a nyomán született meg *Nemzet és haladás*, második kiadásának címe szerint *Világos után* című korszakábrázoló irodalomtörténeti monográfiája). Rónay Györggyel pedig már a budapesti Piarista Gimnázium diákjaként megismerkedtem, francia nyelvet és irodalmat tanított a fölöttem járó osztályokban, például az ő előadásai következtében választotta az irodalomtörténeti pályát Jelenits István, akivel már gimnazista éveimben jó barátságba kerültem. Engem, sajnos, nem tanított Rónay tanár úr, viszont a harmadik gimnáziumi osztály végeztével az ő kitűnő regénytörténeti munkáját, *A regény és az élet* című könyvet kaptam jutalomkönyvül, amelyet aztán negyedikes koromban nagy megbecsüléssel ismertettem a gimnázium önképzőkörében. Ráadásul legjobb és leghűségesebb barátaim közé tartozik Rónay György fia: László, akivel hosszú évtizedeken keresztül dolgoztam együtt az Irodalomtudományi Intézetben, majd a Vigilia szerkesztőbizottságában. Ilyenformán mind Sötér István, mind Rónay György a mestereim közé tartozik, feledhetetlen emlékek fűznek hozzájuk, és most, hogy megemlékezem róluk, mély szomorúságot érzek amiatt, hogy már nincsenek velünk. Szükség lenne rájuk a mostanában túlságosan is zaklatott és frusztrált magyar szellemi életben.

A magyar szellem szép és alkotó hagyománya szerint gyakran találkozik egyetlen írói műhelyben a művészet és a tudomány. Eötvös József, Babits Mihály, Németh László egyszerre írók és tudósok, és nemcsak arra adtak példát, hogy szerteágazó tevékenységük során miként lehet a Múzsák testvériségét megteremteni, hanem arra is, hogy e sok irányba mutató alkotómunkát a szellemi magatartás egysége révén hogyan lehet ugyanazoknak a magasrendű nemzeti és egyetemes eszmé-

nyeknek a szolgálatába állítani. Sötér István az ő példájukat követte, a tudományos kutatás és az írói alkotómunka végső összefüggését nála is az írói magatartás szervező egysége hozta létre, s az ő munkásságára is egy nemes szándék nyomta rá bélyegét, midőn az irodalomban a nemzeti tudat letéteményesét, a magyar kultúrában pedig az emberi egyetemesség képviselőjét találta meg.

Pályája az irodalom és a tudomány kettős csillaga alatt indult, a Nyugat „harmadik irónemzedékének” és az „esszéíró nemzedéknek” képviselői között. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Kollégiumban, illetve a párizsi École Normale Supérieure ösztöndíjasaként végezte, doktori disszertációját a tizenhetedik század francia retorikai irodalmáról írta. Esszéit és tanulmányait a *Nyugat*, a *Válasz* és a *Magyar Csillag* közölte, első könyvei a francia–magyar művelődési kapcsolatok történetét dolgozták fel. Tanulmányaiban francia és angol írókról adott képet, saját nemzedékének arcát kereste, midőn az irodalmi játékosság természetrajzát kidolgozta, ebben bizonyára Szerb Antal volt a mestere. Klasszikus eszményeket hirdetett, ugyanakkor a modern irodalom szelleméhez igazodott, a klasszicizmusban nem hideg szabályokra talált, hanem az emberi bölcsesség életelveire. *Fellegjárás* című regényében nemzedékének, közelebről az Eötvös Kollégium növendékeinek útkereső kísérleteit mutatta be, a szürrealisták mitikus ábrázolásmódjával adott képet az ifúság szellemi kalandjairól. A második világháború után igen nagy szerepet vállalt az irodalmi élet szervezésében, illetve a tudományos kutatás új intézményeinek kialakításában.

Tudományos munkája során elsősorban a tizenkilencedik század magyar irodalmának fejlődéstörténetét rajzolta meg. Már 1941-ben könyvet adott közre Jókai Mórról, ezt követték Eötvös Józsefről és Madách Imréről írott önálló művei, Katona Józsefről, Széchenyi Istvánról, Petőfi Sándorról, Arany Jánosról és Mikszáth Kálmánról szóló alapos – a filológiai kutatások mellett új összefüggéseket felderítő – nagy tanulmányai. Kutatómunkájának összegzésére az 1963-ban megjelent, imént említett *Nemzet és haladás* című korszak-monográfia volt, amely a történelmi folyamatok, az eszme- és műfajtörténet, valamint az egyéni életművek biztos elemzésére építette a Világos utáni korszak magyar irodalmának ábrázolását. A huszadik század magyar irodalmából elsősorban Ady Endre, Babits Mihály, Krúdy Gyula, Németh László és Szabó Lőrinc munkásságát mutatta be, egyszerűen személyes mozzanatokban gazdag képet adott a *Nyugat* „harmadik” nemzedékének írói törekvéseiről.

Világirodalmi tanulmányai túlnőttek az irodalomtörténeti vizsgálódásokon, elméleti munkásságával, iskolateremtő gondolataival új utat nyitott a hazai irodalomtudományban, s nemzetközi elismerést vívott ki az összehasonlító irodalomtudomány vizsgálati módszereinek kidolgozásával. Az eszmetörténet, a korrajz, a hatáskutatás, az alkotói lélektan, az irodalomelmélet – mindez munkásságához

tartozott, s mindebben nemcsak az irodalmi fejlődés menetét, belső törvényszerűségeit tárta fel, hanem az irodalomban megmutatkozó emberi lényeket, illetve a gondolkodás és az ízlés történeti változásait is. Ugyancsak ennek az „emberi lényeknek” a sokszínűen gazdag ábrázolására törekedett szépirodalmi munkásságában: regényeiben és elbeszéléseiben. Nagyszabású jellemtanulmányokban elevenítette meg a magyar értelmiségnek azokat a képviselőit, akik a maguk, egyszersmind az ország útját keresték a történelem hullámverésében. Valójában olyan teljesítményt mutatott, amely messze kiemelkedett a korszak úgynevezett „marxista-leninista” irodalomtörténet-írásából – Sötér István tudományos munkássága ma is eleven és példamutató.

Elbeszélő művei elméleti gondolkodásának fejlődését követték, a háború után született prózai műveiben, amelyeket *Hídszakadás* és *Budai átkelés* című kötetekben adott közre, még nagyobb szerepe volt a mitikus és játékos ábrázolásnak, későbbi munkáiban viszont már az elemző realizmusnak, ugyanakkor megőrizte érdeklődését a nagy antropológiai jelképek kidolgozása iránt. *A Bűnbeesés*, *Az elveszett bárány* és a *Budai oroslán* című regényei trilógiává szerveződve vetettek számot nemzedékének súlyos történelmi tapasztalataival. Irodalmi és tudományos tevékenységét egészítette ki az az eredményes munka, amelyet műhelyalapítónak, mint a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének létrehozója és első igazgatója végzett. Az Intézet több évtizedes alkotómunkája során a nemzeti kultúra komoly értéke lett, amely időnként a hatalom rosszallása és retorziója ellenére is megőrizte a maga értékvédő és értékalkotó szerepét és szellemi függetlenségét. Ez az érték is hozzátartozik Sötér István életművéhez. Van abban valami szép jelképeség, hogy az intézeti munka a néhai Eötvös Kollégium épületében folyik: Sötér István nemcsak ifjúságának színhelyén tölthette el alkotó tevékenységének több évtizedet átfogó korszakát, hanem azokat az értékeket is átültethette a jelenbe, amelyeket a Kollégium oly gazdagon képviselt. A múlt és a jelen értékeinek jegyében irányította az Intézet kollektív munkáját, a többi között *A magyar irodalom története* című hatkötetes tudományos rendszerezés vagy az általa kezdeményezett, de sajnos félbemaradt *A magyar irodalom a világirodalom folyamatában* című összefoglalás munkálatait. Sötér Istvánnak, mint írónak, irodalomtudósnak és tudományos szervezőnek egyaránt igen fontos helye van nemzeti kultúránk emlékezetében.

Rónay György ma is sok szellemi haszonnal és tanulsággal forgatható könyvének, az 1947-ben közre adott *A regény és az élet* című művének bevezetésében, amely a tizenkilencedik és a huszadik századi magyar regényirodalom klasszikusnak számító műveit mutatta be, mintegy a magyar regényirodalom hagyományos karakterét leíró Eötvös Józsefnek a regényolvasás hasznosságáról lejegyzett sza-

vait idézte: „Regény az élet, ki türelmét nem veszve, lapot lap után lelkiismeretesen végig olvas, minden beszélgetésen átmegy, minden leírást az utolsó gombig összeállít, s csak egy lappal sem néz tovább, mint kellene: az kielégítve érezheti magát olvasása között.” Amikor Rónay György ezt a kiváló regényirodalom-történeti munkáját közreadta, és főként, midőn megírta, még sokan reménykedtek abban, hogy a háborús évek, a nyilas uralom bukása után, annak ellenére, hogy az országot kiszolgáltatták a Vörös Hadseregnek, a szovjet megszállásnak, valamiféle országos újjászületés és felemelkedés következik. Az 1945 és 1948 közötti korszak magyar irodalma: Illyés Gyula, Füst Milán, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Vas István, Jékely Zoltán és mások versei, Németh László, Veres Péter, Déry Tibor, Örkény István és mások elbeszélő művei tanúskodnak minderről. Annak idején, 1970-ben, Kormos István felkérésére *Májusfák* címmel, két kiadásban is jelentet antológiát állítottam össze ennek az alig három évig tartó „kegyelmi” korszaknak a költői dokumentumaiból. Közöttük volt Rónay György *Tavaszelé* című 1947 márciusában keltezett verse is: „Jöjj hát, tavasz! Sarjadjatok, vetések! / Virulj, Tündérbert, kicsi Magyarország! / Koldúsoknak is jó földeden az élet, / ha szebbé nyílik tőle a te orcád. / Költő, dalolj hát! Énekeld hazádat! / mutasd föl szíved a magas világnak; / s porod fölött csak ezt vessék a fába: / Megtette dolgát, és nem élt hiába.”

Az itt kivirágzó bizalom jelent meg *A regény és az élet* imént felidézett bevezetőjében is. „Az európai irodalomnak – írta Rónay György – volt a közelmúltban egy korszaka, melyben számos jel és számos becsvágy mutatott arra, hogy valóban embertelenné válik. Nemcsak az irodalom: egész kultúránk. Ennek a korszaknak, úgy látszik, s azt reméljük, vége. A dehumanizáció után elkezdődött a rehumanizáció. Az embernek teremtett világot embertelenné vadította az ember; most talán sikerül újra emberszabásúvá formálnia, emberi otthonná, emberi hazává. Hazává, melyben nemcsak kivételes ajándék, s nemcsak jog, hanem valóság is minden ember számára az emberhez méltó élet. Amelyben mindnyájunk közös kincse – s nem holt kincs: élő haszon, minden érték; amelyben mindnyájunk közös és fogyhatatlan tápláléka minden szépség. Az irodalom is. Mert az emberhez méltó élethez hozzátartozik a művészet is. Nem azért, hogy üres óráink méltatlan mákonya, hanem hogy mindennapjaink tápláléka legyen.”

Kissé hosszasan idéztem Rónay Györgynek a háború után leírt – az életbizalom melegét árasztó – szavait: ez a bizalom, ma már tudjuk, nem volt megalapozott, mégis szükség volt rá, hogy a megélt és túlélte szörnyűségek után újra lehessen kezdeni az életet. Ez a, szinte elszántan hangsúlyos életbizalom fordult aztán rövidesen az újabb kétségbeesésbe, a másodsorra tapasztalt és az előzőnél még szörnyűségesebb, mert jóval hosszabb ideig tartó zsarnokság nyomása alatt. Az ötvenes években írott versek, nemegyszer bibliai történések felidézése során, rendre

a megpróbáltatás, a magány, a szenvedés tapasztalatairól tesznek vallomást. Csak egyet citálok ide, az 1951 januárjában írott *Betlehem* záró sorait, ezek a Szűzanyához fordulva azzal az evangéliumi és költői hagyománnyal szemben, amely a Megváltó születésének örömhírét szólaltatja meg, sokat mondóan az üldözöttség, a kiszolgáltatottság sötét tapasztalatáról beszélnek: „Te már tudtad, hogy nincs segítség. Az emberek bezárták szívüket, / a Szeretet hiába könyörög, nem talál rajta rést. / Fájdalmak Emberét hozod világra nyomban, fájdalmak anyja vagy, / fájás nélkül szülő, amint a nyirkos szalmára lerogytál, / s öled végtelen távolából meghallottad a koldus Újszülött ú/ didergő zokogását.”

A háború után, bizony, nagyon rövid időre feléledő történelmi bizalom igazából később sem tért vissza, az írók közvetlen módon érintő történelmi élmények nyomán kialakult tragikus érzésvilág mindazonáltal sokat enyhült a múltó évtizedek során, és mindinkább valamiféle csendes rezignációnak, mondhatni: „sztoikus” életérzésnek és életbölcseletnek adta át helyét. Ez a „sztoikus” bölcsélet különben sem volt idegen a hatvanas-hetvenes évek magyar irodalmától, olyan írókra gondolok, mint Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Déry Tibor, Weöres Sándor, Kálnoky László és persze Rónay György. Az ő „sztoicizmus” valójában a keresztény sztoikusok hagyományait folytatta, hiszen az ókori keresztény bölcselő: Boethius óta egész „iskolája” alakult ki ennek a keresztény „sztoicizmusnak”, olyan gondolkodók és írók adtak ennek tartalmat, mint Szent Ágoston, később Pascal, még később a huszadik század neves keresztény gondolkodói, mindenekelőtt a perszonalizmus bölcséleti iskolájának azok az (elsősorban francia) mesterei, így Emmanuel Mounier, Denis de Rougemont, Jean Lacroix, akik gondolkodásuk középpontjába az emberi személyiséget és ennek a személyiségnek az Istennel kialakult viszonyát állították. Ez utóbbiak munkásságát Rónay György igen jól ismerte, *Katolikus irodalom, katolikus filozófiák* című tanulmányában, amely 1970-ben megjelent *Szentek, írók, irányok* című kötetében volt olvasható, behatóan foglalkozott velük.

Ez a keresztény „sztoicizmus” kapott hangot Rónay György gondolkodásában és írói munkásságában is, például verseinek *Szérű* című gyűjteményének utolsó darabjaiban. Közülük most csupán az 1977 karácsonyán keltezett címadó verset idézem fel, amely már az Isten közvetlen közelségébe érkezett keresztény költő végső vallomását szólaltatja meg: „Próbáltam hű maradni Hozzád / a nagy hitehagyások idejében. / bár bérül érte soha nem reméltem, / hogy enyém lesz a hatalom s az ország [...] míg vén lettem, s leszek naponta vénebb. / Most küszöbödön fekszem, mint a véreb, / mely a macskát se jó, hogy megugassa. / Őrizze most már őrzőjét a Gazda.”

Valójában a keresztény sztoicizmusnak ez a szelleme hatja át az író regényeit, így *A nábob halála, Lázadó angyal, Cirkusz, Az alkony éve, Képek és képzelgések*

című műveit vagy azokat a kisebb-nagyobb elbeszéléseket, amelyeket *Szeptemberi halászat* című kötetében gyűjtött egybe. Közülük most csupán egyetlen, véleményem szerint igen fontos és jellegzetes művet szeretnék kiemelni: *A párdúc és a gödölye* című regényt. Az utolsó, mintegy Rónay György „szellemi végrendeleteként” olvasható regényt a váratlan halál avatta a búcsú könyvévé, jelentőségét tekintve azonban akkor is a testamentum könyve lenne, ha írójának nem kellett volna oly hirtelen eltávoznia. A végső és teljes írói üzenet megfogalmazása, amely egy gazdag emberi sors és írói pálya végső bölcsességét: kialakított erkölcsi világképét mutatja. Ha tetszik „filozófiai” és „etikai” regény, mégsem száraz és elvont, egyáltalában nem tézisszerű, ellenkezőleg életben gazdag, izgalmakban bővelkedő, mint a kor is, amelynek gyötrelmes krónikáját felidézi. A magyar történelem egy emberöltőnyi korszakáról olvashatunk: a harmincas évek végétől a hatvanas évek végéig. E három mozgalmas és kegyetlen évtized történetéről, pontosabban a korszak nagy emberi és erkölcsi konfliktusairól. Rónay György egy nemzedék történelmi tapasztalatát dolgozta fel, elfogulatlanul nézett a múlt mélyeséges kútjába, s nagyfokú gondolati igényességgel vetett számot a helytállás és a mulasztás morális következményeivel. *A párdúc és a gödölye* is igazolja, hogy a múlttal való számvetés, amelynek nélkülözhetetlen voltára akkor, a hatvanas évek elején maga Lukács György is figyelmeztetett, elbeszélő irodalmunk elsőrendű feladatai és erőforrásai közé tartozott. Megkerülhetetlen feladat volt, amely a magyar regény egy egész vonulatát vezérelte szinte évtizedeken át. Olyan írói munkákra gondolkok, mint Déry Tibor *Ítélet nincs*, Illyés Gyula *Beatrice apródjai*, Németh László *Irgalom*, Kodolányi János *Én vagyok* című műveiben és mások (nagyon sokak) regényeiben.

Megőrizni az eltávozott nagy írók emlékét: feleleveníteni és „tisztán tartani” – a többi között ez is az irodalomtörténész, az irodalomkritikus feladata. Kétségtelen, hogy a mögöttünk álló egy-másfél évtizedben igen sok figyelemre és elismerésre méltó írói életművet állítottunk új és igazságosabb fénybe, talán elegendő, ha olyan írókra utalok, mint Szabó Dezső, Nyírő József vagy Márai Sándor. Olyan írókra, akiket korábban feledésre ítélt, vagy súlyos vádakkal illetett az irodalomtörténet-írás. Ugyanakkor mintha megfélemedtünk volna olyan klasszikus magaslatocon elhelyezett mesterekről, mint Kassák Lajos, Déry Tibor vagy Veres Péter (meg mások igen sokan). Tulajdonképpen Sőtér István is az elfeledettek és Rónay György is a szinte elfeledettek közé tartozik (úgy tudom, Sőtér nevét sehol, Rónay nevét pedig csak Balatonszárszón, ahol a nyaralója áll, őrzi utcanévtábla). Meggyőződésem szerint mindketten, persze más-más indítékok következtében, megérdemlik, hogy megőrizze nevüket és munkásságukat a nemzet és az irodalom emlékezete.